

¹Н.Ж. Байтенова , ²Б.Қ. Бейсенов, ³А.Р. Игисенова

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhanat52@mail.ru

²Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының жанындағы Республикалық

имамадардың білімін жетілдіру ислам институты, Қазақстан, Алматы қ.

e-mail: otrar68@mail.ru

³Алматы техникалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ЗАМАНАУИ РЕСЕЙДЕГІ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ДІН

Аңдатпа. Авторлар заманауи Ресейдегі мемлекет пен дін қатынасындағы ерекшеліктерін қарастырады. Ресей қоғамдық-саяси өміріндегі діннің қоғам мен мемлекет мүдесіне, діннің тұрақтылық пен келісім мақсаттарында қолданылатынын сипаттайды. Ресейдегі діни жағдай туралы өз пікірін ұсынады. Қоғамның рухани өмірінде діни мәдениет пен дәстүрге мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуі нақты байқалады. Жаһандану үдерісіндегі халықаралық қатынастар жүйесінде діни дипломатияның рөлі өсуде. Алпауыт елдердің сыртқы саясатында және халықаралық қатынастарда діндер мен дін қайраткерлерінің өзіндік орны бар. Заманауи Ресейде мемлекет пен дін қатынасы зайырлы негізде жүзеге асуда. Ресейде діндарлық пен діни сана ұлттық руханият және дәстүрге деген құштарлықты көрсетеді. Мемлекет дәстүрлі діндердің қоғам өміріндегі атқаратын әлеуметтік қызметін айқындауға, әсіресе православтық мәдени дәстүрге ерекше көңіл аударады. Православ дін қызметкерлері ғарыш кемелері мен әскери техникаларды аластау және маңызды мемлекеттік іс-шараларға бата беруді дәстүрлі түрде жүргізеді. Ресейде шіркеулік сананың модернизациялануы және православияның заманауи қоғамдық-саяси өмірге белсене қатысуы байқалады. Бұл елдегі мемлекет және дін қатынасының өзекті тұстары: ар-ұждан бостандығын қамтамасыз ету, жаңа діни ағымдардың және оккульттік-мистикалық ілімдердің таралуы, сыртқы діни ықпалды тежеу механизмдерін жетілдіру, діни фанатизм көрінісі, клерикалдардың қоғамдық-саяси өмірге белсене араласуы, діндарлық пен ұлтшылдықтың қабысуы, ұлттық сананың діни негізінің өсуі, православтық құндылықтардың қоғамдық-саяси өмірге ықпалының өсуі, діни экстремизмнің қылмыстық әлеммен байланысы, аймақтардағы діни экстремизмнің көрінісі, қоғамдық пікір қалыптастыруда клерикалдар ықпалының артуы.

Түйін сөздер: Ресей, зайырлылық, клерикализация, Солтүстік Кавказ, ОПШ, православие, ислам, постсалафизм.

¹N.J. Baitenova, ²B.K. Beysenov, ³A.R. Igisenova

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhanat52@mail.ru

²Republic Islamic Institute for Advanced Training of Imams at the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan. Kazakhstan, Almaty, e-mail: otrar68@mail.ru

³Almaty Technical University, Kazakhstan, Almaty

State and Religion in Modern Russia

Abstract. The authors consider the features of relations between the state and religion in modern Russia. The article analyzes the religious situation in the Russian Federation and how religion is used in the interests of society and the state. The role of religion in the social and political life of Russia, the preservation of stability and tolerance in the interests of society and the state are examined. In the spiritual life of society, state support for traditional religious cultures is obvious. The role of religious diplomacy is growing in the system of international relations in the process of globalization. Religious figures have their place in the foreign policy of leading countries and in international relations. In modern Russia, the relationship between state and religion is secular. Religiosity and religious culture in Russia reflects national identity and spiritual tradition. The state pays special attention to the social function of traditional religions, especially Orthodox cultural traditions. In Russia, there is a modernization of church consciousness and the active participation of clerics in modern socio-political life. The key points of relations between the state and religion in the country are: maintaining secularism, the principle of respect for freedom of conscience, the spread of new religious movements and occult mystical teachings, improving mechanisms for controlling non-traditional cults, improving mechanisms for protecting against external religious influence, the connection of national identity with religious culture, growth believers,

an increase in the number of churches, strengthening the influence of Orthodox values on public life, religious radicalism in the regions, the increased influence of clericals on the formation of public opinion.

Key words: Russia, secular, clericalization, North Caucasus, ROC, Islam, postsalafism.

¹Н.Ж. Байтенова, ²Б.К. Бейсенов, ³А.Р. Игисенова

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhanat52@mail.ru

²Республиканский исламский институт повышения квалификации имамов при
Духовном управлении мусульман Казахстана, Казахстан, г. Алматы, e-mail: otrar68@mail.ru

³Алматинский технический университет, Казахстан, г. Алматы

Государство и религия в современной России

Аннотация. Авторы рассматривают особенности отношений между государством и религией в современной России. В статье анализируется религиозная ситуация в РФ и то, как религия используется в интересах общества и государства. Рассматривается роль религии в социальной и политической жизни России, сохранение стабильности и толерантности в интересах общества и государства. В духовной жизни общества очевидна государственная поддержка традиционных религиозных культур. Роль религиозной дипломатии растет в системе международных отношений в процессе глобализации. Религиозные деятели имеют свое место во внешней политике ведущих стран и в международных отношениях. В современной России отношение между государством и религией осуществляется на светской основе. Религиозность и религиозная культура в России отражают национальную идентичность и духовную традицию. Государство уделяет особое внимание социальной функции традиционных религий, особенно православных культурных традиций. В России наблюдается модернизация церковного сознания и активное участие клерикалов в современной социально-политической жизни. Ключевыми моментами отношений между государством и религией в стране являются: сохранение светскости, принцип соблюдения свободы совести, распространение новых религиозных движений и оккультных мистических учений, совершенствование механизмов контроля нетрадиционных культов, совершенствование механизмов защиты от внешнего религиозного влияния, связь национального самосознания с религиозной культурой, рост верующих людей, увеличение количества воцерковленных, усиление влияния православных ценностей на общественную жизнь, религиозный радикализм в регионах, возросшее влияние клерикалов на формирование общественного мнения.

Ключевые слова: Россия, светскость, клерикализация, Северный Кавказ, РПЦ, православие, ислам, постсалафизм.

Кіріспе

Қоғамның діни өмірін саяси-құқықтық реттеудің жаңа моделінің қалыптасуына жаһандану үдерісінің ықпалы бар екендігі қазіргі өзгермелі уақыт көрсетіп отыр. Қазіргі постиндустриалды және постсекулярлы әлемде діннің мемлекетпен, экономикамен, құқық, білім беру, денсаулық сақтау, әскер, БАҚ, ішкі және сыртқы саясатпен қатынасы өзгерді. Бүгінгі заманда дін мен мемлекеттің арақатынасын зерттеудің әлеуметтік-мәдени, саяси-әлеуметтік және рухани қырлары өте күрделі. Мемлекет пен дін, дін мен әлеуметтік институттардың саяси-құқықтық әрекеттестік саласында күрделі мәселелер діннің қоғам мен адам өміріндегі саяси-құқықтық мәртебесінің өзгеруімен және дінді саяси ықпал ретінде пайдаланумен байланысты туындап отыр. Діни ахуалдағы мәселелер: жаңа діни ағымдар, діни төзімсіздік, діни фанатизм, прозелитизм, фундаментализм, радикализация, сенімдік айырмашылық, діндарлықтың сандық және сапалық қатынасының өзгеруі;

діннің қоғаммен байланысты мәселелері: діннің ұлттық астамшылықпен байланысы, діннің саясилануы, саяси күштердің дінді алауыздық тудыру мақсатында қолдануы, халықаралық геосаяси күштердің мемлекет және дін қатынасына араласуы, мемлекеттік органдардың клерикализациялану қатері, ар-ұждан бостандығының сақтау жолдарын жетілдіру. Сондықтан мемлекет пен дін қатынасының зерттеуде ішкі және сыртқы факторларды нақты және кешенді түрде қарастырған жөн. Мемлекет және дін қатынасына ықпал етуші факторлар мемлекеттік құрлыстың тарихи қалыптасу және даму жолдары, қоғамның діни және ұлттық құрамы, діннің қоғам мен ұлт өміріндегі орны, қоғамдағы діни мәдениет пен діндарлық деңгейі, әлеуметтік топтардың дінге қатынасы, діни мінез-құлық және көрші елдердегі мемлекет пен дін қатынасы, дін саласындағы мемлекеттік саясат ұстанымының ерекшеліктері мен өзгерістері, сыртқы күштердің ықпалы. Заманауи әлемдегі алпауыт елдер және аймақтық көшбасшы елдердің мүдделерінен туындаған діни жобалардың мақсатын айқындау үшін

елдегі саяси-діни негіздегі оқиғалар мен діни ахуалдағы жаңа үрдістер кешенді зерделенуі қажет.

Негізгі бөлім

Ресей зайырлы көп ұлтты және көп дінді федеративтік мемлекет. РФ Конституциясының 14 бабында Ресей – зайырлы мемлекет, ешбір дінге мемлекеттік және міндетті мәртебе берілмейді деп көрсетілген. 28 бапта әркімге ар-ұждан және діни сенім бостандығы берілген, мемлекеттік және қоғамдық, жеке меншік білім беру ұйымдарында діни ілімді оқытуға жол берілмейді деп айқындалған. 1997 жылы Ресейде ар-ұждан бостандығы және діни бірлестіктер туралы заңы қабылданды. Заңның кіріспесінде православияның Ресей тарихы, мәдениеті мен руханиятының қалыптасуы мен дамуында айрықша рөлін мойындайтыны, ислам, буддизм, иудаизм және басқа да діндерді Ресей халықтарының тарихи мұрасының ажырамас бөлшегі ретінде құрметтейтіндігі атап көрсетілген. XX ғасырдағы Ресей мемлекеті тарихында маңызды оқиға 1917 патриархаттың қайта қалпына келуі болатын. Қазан төңкерісінен соң 1918 жылы ақпанда халық комиссарлар кеңесінің шіркеудің мемлекеттен және мектептің шіркеуден бөлінуі туралы декреті кеңестік жүйенің мемлекет және дін қатынасын айқындаған негізгі іргетас болды. Шіркеу заңды тұлға мәртебесінен айырылды. Бұл ұстанымның кейбір белгілері посткеңестік мемлекеттердің дін саласындағы мемлекеттік саясатында ықпалын сақтаған. Кеңестік кезеңде 1943 жылы патриархат орыс православ шіркеуі ресми атауына ие болды. 1988 жылы Кеңестер елінде ежелгі Киев Русінің шоқинуының 1000 жылдық мерейтойы ресми атап өтілді. Посткоммунистік Ресейде 1991 жылдан ОПШ заңды тұлға мәртебесіне ие болуы бұл Ресейдегі мемлекет және шіркеу қатынасының жаңа кезеңің айқындап берді. 1990 жылдың соңына қарай ОПШ қоғамдық және мемлекеттік өмірге ықпалының біртіндеп күшеюі байқалады. Ресей билігі орыс халқының ұлттық санасын күшейту мақсатында православияның рухани беделін тиімді қолдануды көздейді және православияны ресей қоғамының саяси және рухани бірлігінің тірегі ретінде қарайды. Православтарда діни және зайырлы биліктің симфониясы туралы концепция бар. Мемлекет шіркеудің ішкі ісіне, әсіресе діни ілім мәселесіне араласпайды, ал шіркеу мемлекеттің зайырлы өмірін қадағаламайды. Мемлекет пен шіркеу өз мақсаттарын дербес айқындайды,

ал қажет болғанда бір-біріне көмектеседі. Бұл ұстаным билік пен ОПШ арасындағы үйлесімді әріптестіктен байқалады. 1993 жылы Қасиетті Синод дін қызметкерлеріне депутаттық қызметке үміткер ретінде тіркелмеуге шешім қабылдады. Бұл шешімді бұзған дін қызметкерлері лауазымы мен діни атағынан айрылады. Сондай-ақ ТМД елдеріндегі билік органдарына сайлануға қатыспау туралы айтылады. 1994 жылы ОПШ Архиерей Соборы Синод шешімін мақұлдады. 2000 жылы қыркүйек айында ОПШ Архиерей Соборы ОПШ әлеуметтік концепциясының негіздерін қабылдады. Бұл концепцияда мемлекет-шіркеу қатынастары және заманауи қоғамдық маңызды мәселелер төңірегінде діни ілім негіздері баяндалады. Атап айтсақ, негізгі богословиялық мәселелер, шіркеу және мемлекет, христиандық этика, зайырлы құқық, шіркеу және саясат, еңбек және еңбек өнімдері, соғыс және әлем, қылмыс және жаза, отбасы, қоғамдық әдеп, тұлға және халық денсаулығы, биоэтика мәселелері, зайырлы ғылым, мәдениет, білім беру мәселелері, шіркеу және зайырлы БАҚ, халықаралық қатынас, жаһандану және секуляризм мәселері қамтылған. Архиерей соборы ОПШ жарғысына сай 2009 жылдан шіркеудің ең жоғарғы органы болып табылады. Архиерей соборы төрт жыл сайын өткізіледі. 2017 жылы қарашада патриарх Тихонның интронизациясының 100 жылдығы мен Ресейде патриархтықтың қалпына келуінің 100 жылдығына арналған ОПШ архиерей соборында епархияларды басқару, шіркеу және мәдениет, ақпараттық жұмыс, ОПШ канондық жауапкершілік елдеріндегі мемлекет пен дін, қаржы және шаруашылық, діни білім мен тәрбие, миссионерлік мен монахтық, неке мен отбасы, әлеуметтік және қайырымдылық қызмет, жастар арасындағы миссия, теологиялық білім беру, таяу шығыстағы христиандардың қудалануы, халықаралық қатынас мәселелері қозғалды. Архиерей соборына 22 елден келген 377 дінбасылар қатысты. Архиерей соборы шоқину құпиясынан кейін үштен артық некелесуге, православтардың православ еместермен некесін қиюға, бір жыныстылардың және гейлердің некесіне, асырап алған ұлдары мен қыздарына үйленуге тыйым салды. Ресейдің заманауи тарихында алғаш рет мемлекет басшысы құтқарушы Христос ғибадатханасында болған архиерей соборына келіп сөз сөйледі. Бұрынғы жылдары Ресей басшысы Архиерей соборының қатысушыларымен Кремльде кездесетін. РФ басшысы бүгінде мемлекет пен барлық дәстүрлі діндердің әріптестігі мен біріккен жұмысы қажет екендігін айта

отырып, мемлекеттің зайырлы сипатын сақтау керектігін, бірақ зайырлылықты қарадүрсін, тұрпайы түсінуден сақ болу қажеттігін атап көрсетті. «Бүгінгі Ресейде және Мәскеу Патриархаты жауапкершілігіндегі елдер мен түрлі құрлықтағы отандастарымыздың арасында ОПШ айрықша миссия атқаруда. ОПШ халықтар және мемлекеттерді парасатты сөзі және ісімен жақындастыруда және миллиондаған орыс әлемінің бірлігін нығайтуда» – деп қоғам мен мемлекет үшін ұлтаралық бірлік пен дінаралық үйлесімнің маңыздылығына тоқталды (1). Ресей билігі ОПШ беделін ұлттық бірегейлік пен рухани тұтастықты нығайтумен бірге, ішкі тұрақтылықты сақтауда және халықаралық қатынас жүйесінде тиімді пайдалануды қалайды. Орыс әлемі жобалық идеясының діни астары бар екендігін айта кеткен жөн. ОПШ басшысы Архиерей соборына қатысушыларына біздің күшіміз бірлікте деп ой түйіндеді (2). Христиан дүниесінде ықпалы мен беделін нығайтуды көздеген ОПШ ішкі шіркеулік дау-дамайларды жұмсақ және оңтайлы шешуді қалайды. Антиохия және Бүкіл шығыс патриархы Х Иоанн сөзінде біртұтас православ шіркеуі Сирияның бірлігін сақтауға және христиандардың туған жеріне оралуына қолдағы мүмкіндіктерді барынша қолдана отырып, қиратылған шіркеулер мен монастырларды қайта қалпына келтіруге шақырды (3).

Архиерей соборында Мәскеу патриархаты Украин православ шіркеуінің басшысы митрополит Онуфрий өтініші бойынша МП Украин православ шіркеуінің дербес мәртебесі ресми мойындалып, Украин православ шіркеуінің басқару орталығы – Киев қаласында болатындығы бекітілді, ал Мәскеу патриархатының жарғысында МП УПШ жеке бөлім берілді. 2017 жылы 30 қарашада мойындалмаған Киев патриархатының басшысы Филарет (Денисенко) МП басшысына жазған хатында екі шіркеу арасында евхаристиялық және құлшылық қатынасты қалпына келтіруге және татуласу мен сұқбатқа шақырды. Осы хатқа орай, Архиерей соборы арнайы комиссия құрды. Алайда, 2017 жылы 1 желтоқсанда өткен баспасөз конференциясында Киев патриархы Филарет КП УПШ автокефалдығын сақтайтындығын және Мәскеу патриархатына қайта оралмайтындығын жариялады. 2018 жылы қаңтарда Киев патриархы Филарет апостольдық ереженің 34 бабына сай әр халықтың өз епископы және тәуелсіз мемлекеттің автокефалды дербес шіркеуі болуы тиіс деп көрсетті (4). 1997жылы Мәскеу патриар-

хаты Киев митрополиті Филаретке бөлінушілік әрекеті үшін анафема жариялап, лауазымынан айырған болатын. 2018 жылы қазанда Константинополь патриархатының Синоды Филарет пен автокефалды Украин православ шіркеуінің басшысы Макарияға берілген анафеманың күшін жойды. Сонымен қатар, Константинополь патриархаты Киев патриархатының автокефалдығын мойындауға алғашқы қадам жасалды. 2018 жылы қазанда Минск қаласында өткен ОПШ қасиетті Синоды Константинополь патриархатының ғибадатханаларында құлшылық жасамауға және евхаристиялық құпияға қатыспау туралы шешім шығарды. Бұл қазіргі әлемдегі діннің саясиленуі мен жаһандандудың діни түрткілері туралы ой топшалауға жетелейді. Енді православия дүниесінде 16 дербес ПШ пайда болды.

2017 жылғы деректер бойынша, ОПШ канондық жауапкершілік аумағындағы елдердегі ғибадатханалар саны – 36878, діни академиялары мен семинарияларының саны – 56. Қазіргі уақытта ОПШ жылына 1340 жаңа ғибадатхана салады. ОПШ құрамында 462 ерлер және 482 әйелдер монастырлары жұмыс жасайды. ОПШ епархияларының саны – 303. ОПШ штаттық дін қызметкерлерінің саны – 39414. ОПШ епископатын 377 архиерейлер құрайды. Алыс шет елдерде ОПШ 900 приходтары мен монастырлары жұмыс істейді. Мәскеу қаласында ОПШ қарасты 1000 жуық ғибадатхана бар. 1994 жылы РФ қарулы күштері және ОПШ арасында өзара іс-қимыл және әріптестік туралы келісімге қол қойылды. 2012 жылы алғашқы полк дін қызметкері (капеллан) штаты пайда болды. 2015 жылы Қорғаныс Министрлігінің әскери училищесін алғашқы дін қызметкерлері бітіріп шықты. Әскери дін қызметшілерінің міндеті діндар жауынгерлердің діни сұранысын өтеуге жәрдемдесу. Үш жыл сайын әскери дін қызметкерлер бір айлық біліктілік жетілдіру курсынан өтеді. РФ Қорғаныс Министрлігінің әскери университетінде және бес әскери оқу орындарында дін қызметкерлеріне арналған біліктілік арттыру курстары бар. Социологиялық зерттеулер дерегіне сүйенсек, Ресей әскери жауынгерлерінің 71%-православ дініне сенеді. 2009 жылдан Ресей күштік құрылымдарында штаттық негізде 176 әскери дін қызметкерлері (капелландар), штаттан тыс негізде 773 әскери дін қызметкерлері жұмыс істейді, жазасын өтеу орындарында 1019 пастырлар қызмет жасауда. 2013 жылдан Синодтың миссионерлік бөлімі Шығыс Сібір, Қыыр Шығыс епархияларына 141 миссионер жіберген. Православ дін

қызметкерлері ғарыш кемелері мен әскери техникаларды аластау және маңызды мемлекеттік іс-шараларға бата беруді дәстүрлі түрде жүргізеді. Ресейде шіркеулік сананың модернизациялануы және православияның заманауи қоғамдық-саяси өмірге белсеңе қатысуы мемлекет және шіркеу қатынасының нақты жағдайға сай өзгеруін көрсетеді. 2013 жылдан ОПШ дінбасылары Ресей Парламентінің қос палатасында рождестволық оқулар аясында кездесулер өткізеді. 2013-2017 жыл аралығында ОПШ 35 заң жобасына түзетулер мен толықтырулар енгізуді даярлаған. Рождество және пасха мерекелеріне мемлекет және қоғам қайраткерлерінің қатысуы федеральды телеарналардан көрсетіледі.

2017 жылы наурызда Ресей Президенті орыс православ ескіғұрыпшылдық шіркеу басшысы митрополит Корнилиймен кездесті. Бұл ресми билік пен ескіғұрыпшыл шіркеу басшысының 350 жылдан кейінгі кездесуі. Кездесу барысында протопоп Аввакумның туылғанына 400 жылдық мерейтойлық іс-шаралар дайындық жобасына қолдау көрсетілетіндігі келісілді. Протопоп Аввакумды ескіғұрыпшылар сенімі үшін азап шеккен әулие деп құрметтейді. Ескіғұрыпшылар өз ілімін ақиқат православия деп санайды. 2017 мамырда ескіғұрыпшылдық шіркеу тарихында 350 жылдан соң Ресей басшысы Рогож слободасындағы ескіғұрыпшылардың діни орталығына келді. Ресей басшылығы православтық дәстүрге мемлекеттіліктің тарихи және рухани тұғыры ретінде қарайды. Ресей басшысының Ново-Иерусалимский, Рождество-Богородичный және Сретень ерлер монастырларының хал-ахуалымен танысуы православтық рухани дәстүрдің маңызына көңіл бөлетіндігін көрсетеді. Ресей ескіғұрыпшылар шіркеуі басшысы митрополит Корнилий түрлі мемлекеттік салтанатты іс-шараларға қатысады. Митрополит Корнилий РФ Президенті жанындағы діни бірлестіктермен байланыс бойынша кеңестің мүшесі. Ресей ескіғұрыпшылар шіркеуінің ТМД және шет елдердегі ескіғұрыпшылармен қатынасы орнығып орыс қоғамында ескіғұрыпшылдық қайта жаңғыруда. Билік православтық мәдени және діни кеңістікті бірыңғайландыру жолымен біріктіруге назар аударуда.

Мемлекет пен дін қатынасының бір қыры бұрынғы кеңестік биліктің тәркілеген шіркеу мүліктері мен меншіктерін қайтару мәселесі қоғамдық пікірде айтыс-тартыс тудыруда. 2010 жылы қарашада Ресейде №327 «Мемлекеттік немесе муниципалды меншіктегі діни бағыттағы мүліктерді діни ұйымдарға беру ту-

ралы» федералды заңы қабылданды. 2016 жылы ақпан айында Санкт-Петербург билігі ОПШ келісімімен Исаакия мұражай кешеніне кіретін Смольный және Сампсон соборларын ОПШ басқаруына беру туралы шешімі қоғамдық пікірде дау-дамай тудырды. 2016 жылы Санкт-Петербург мэриясы Исаакия Соборына қарайтын төрт объектіні ОПШ 49 жылға беру туралы келісімге келген болатын. 2016 жылы қарашада Симферополь және Қырым епархиясының Тавриялық Херсонес қорық мұражайының 24 объектісін шіркеуге беру туралы өтініші орыс қоғамында пікір-талас тудыруда. Қырым және Симферополь епархиясы бұрын Владимир ерлер монастырына тиесілі болған Тавриялық Херсонес қорық мұражайын өзіне қайтару туралы Ресей мүлік комитетіне сұраныс жасады. 2013 жылы ЮНЕСКО мәдени мұралар тізіміне енгізілген қорық-мұражай кешені аумағында Владимир соборы орналасқан. 2004 жылы Мәскеу қаласындағы РМГУ тарих-мұрағат институты және шіркеу арасында ғимарат үшін талас туған болатын, сот шешімімен ғимарат ОПШ меншігіне берілді. 1936 жылы Никольский ғибадатханасы жабылып, 1946 жылы Союзмультфильмге берілген болатын. 2017 жылы Союзмультфильм ғимаратын ОПШ меншігіне беру туралы шешім қабылданды. 2018 жылы қаңтарда РФ қоғамдық палата мүшесі Мәскеу қаласының мүфтиі Дондағы Ростов қаласы мен Стравополь өлкесінде бұрын мешіт болған ғимараттарды мұсылман діни басқармасына қайтаруды сұрады.

Бүгінде Ресейдің 40-қа жуық білім беру орындары мен ғылыми орталықтарында дінтану бөлімдері жұмыс жасайды. 1996 жылы ММУ-де дінтану мамандығы ашылды. 2006 жылы Ресейде дінтану оқытушыларының қауымдастығы құрылды. 2001 жылы Мәскеу мемлекеттік жол қатынасы университетінде теология кафедрасы ашылды. 2010 жылы Мәскеу инженер-физика институтында Құдай ана Смоленск иконасы құрметіне ғибадатхана ашылды. Оқу орны аумағында православ айқышы орнатылған. 2012 жылы Мәскеу инженер-физика институтында (ядорлық ұлттық зерттеу университеті) теология кафедрасы ашылды. Ресейде мектептерге православ мәдениеті негіздерін міндетті пән ретінде енгізу туралы жиі айтылуда. Ресей білім беру жүйесінің клерикализациялануы болашақта қоғамның клерикализациялануына алып келуі мүмкін деген пікірлер бар. 2012 жылдың соңында РФ білім туралы заңында діни ұйымдар және мемлекеттік мектептер әріптестігі туралы бап бар. Кафедра оқытушылары «христиандық

ой тарихы» пәнің жүргізеді. 2015 жылы жоғары аттестациялық комиссия шешімімен теология мамандығы ғылыми мамандық ретінде мойындалды. ЖАК шешімі ғылыми қоғамдастық арасында түрлі пікірлер тудырды. Зиялы қауымдастық бұл қоғамның клерикализациялануына жасалған қадам және шіркеудің зайырлы институттарға шабуылы деп қабылдады. 2017 жылы заманауи Ресей тарихында алғашқы теология ғылымының кандидаты ғылыми дәрежесі берілді. Жалпы шіркеулік кандидаттық кеңесте кандидаттық диссертациялар, ал жалпы шіркеулік докторлық кеңесте докторлық диссертациялар қорғалады. 2017 жылы Мәскеу патриархаты канондық жауапкершілік аумағындағы елдердің (Беларусь, Украина, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Латвия) діни оқу орындарына арналған бірыңғай білім беру кеңістігін қалыптастыру алғышарттары және оқыту әдістемесі туралы конференция ұйымдастырды. Ресейдің 37 мемлекеттік және 10 мемлекеттік емес оқу орындарының теологтар дайындауға лицензиясы бар. 2010 жылдан Ресей мектептерінде діни мәдениет негіздері пәндерін оқыту апробациядан өтті. 2012 1 қыркүйектен бастап жалпы мектептерде діни мәдениет негіздері пәндеріне жылына 34 сағат бөлінген. Бұл бағдарламада православ мәдениетінің орыс тарихы мен рухани өміріндегі орны мен рөлі айқындалған. Ресейде мемлекеттің зайырлы сипаты мен зайырлы негіздегі білім беру жүйесін сақтау мақсатында білім беру ұйымдарында діни рәміздер мен діни киім үлгісіне рұқсат берілмейді. Н.И. Пирогов атындағы Ресей Ұлттық зерттеу медицина университеті ректорының бұйрығымен 2014 жылы діни киім киюге тыйым салынды. И.М. Сеченов атындағы МММУ білім туралы заңға сүйене отырып, ЖОО аумағында діни ғибадат және діни қызметке тыйым салған.

Соңғы жылдары Ресейде діни институттардың қоғамдық өмірдегі орны мен рөлі өсуде. Саяси қайраткерлер мен дін қызметкерлерінің кино және театр өнері туындыларын сыңға алуы жиі көрініс беруде. Новосибир және Берд митрополиті П. Чайковскийдің «Щелкунчик» балетін оккульттік қойылым деп сынады. 2015 ж. аталмыш митрополит Рихард Вагнердің «Тангейзер» операсы Новосибир опера және балет театрына қойылымы үшін прокуратураға шағымданған болатын. «Тангейзер» операсы діндарлардың сезімі қорлады деп айыпталды. Көрсетілімі 2016 жылы 26 қазанға бекітілген «Матильда» көркем фильмін ОПШ Кубан митрополиясы діндарлар үшін зиянды деп тап-

ты. Сретен монастырының басшысы, мәдениет бойынша Патриарх кеңесінің басшысы епископ Тихон Егорьевский «Матильда» көркем фильмі тарихи шындыққа сәйкес келмейді деп сынады, бірақ ОПШ фильмге тыйым салуға ниетті емес деген болатын. Фильм төңірегіндегі шуды «Царский крест» қоғамдық қозғалысы да көтерді. «Царский крест» қоғамдық қозғалысының белсенділері православ діндарларды әр жексенбілік құлшылықта «Матильда» фильміне тыйым салу үшін дұға жасауға шақырды. РФ Әділет Министрлігінде тіркелмеген «Қасиетті Русь-христиандық мемлекеті» ұйымы бұл фильмге қатысты қарсылық көрсетті. «Қасиетті Русь-христиандық мемлекеті» ұйымы кинотеатр директорларына «Матильда» фильмінің прокатынан бас тартуға шақырған талаптар қойды. «Сорок сороков» қозғалысы да фильмге қарсылығын көрсетті. Фильмде II Николай мен балерина Матильда Кшесинская арасындағы қарым-қатынас баяндалады. Ресейдің соңғы патшасы II Николайды 1981 жылы шет елдегі ОПШ, ал 2000 жылы ОПШ әулиелер қатарына қосқан болатын. Ресей кино сарапшылары және құқық қорғау саласының мамандары аталмыш фильмнен діндарлар сезімін қорлайтын көрініс тапқан жоқ. Фильм төңірегіндегі дау-дамай Ресей қоғамында діни сананың өскендігін анық байқатады. Кино және өнер, әдебиет туындыларына діни негізде цензура кою әрекеттері постсекулярлы әлемдегі десекуляризация көрінісі болып табылады. 2017 жылы Екатеринбург ғибадатханасында покемон іздеуші блогер РФ ҚК148 және 282 («діндарлардың сезімін қорлау») баптары бойынша айыпталып үш жылға шартты түрде сотталды. «Православ заң орталығы» қоғамдық ұйымы атеисттер мен блогерлерді дінге сыни көзқарастары үшін қудалайды. 2011 жылы қабылданған «Шіркеуге қатысты қорлау және жала жабу» құжатына сәйкес шіркеу мен дін қызметкерлерін әжуалау және қалжыңдау, жалған ақпарат тарату жала ретінде қарастырылады. 2012 жылы ақпанда Мәскеу қаласында Құтқарушы Христос шіркеуінде феминистік «Pussy Riot» тобы панк-дұға акциясын өткізген болатын. Топтың екі мүшесі діндарлардың сезімін қорлады деп айыпталып түрлі мерзімге бас бостандығынан айырылды. Осы оқиғадан кейін РФ қылмыстық кодексіне діндарлар сезімін қорлау бабы енгізілді және 2013 жылы маусымда Ресейде «Діндарлардың діни сезімін қорғау туралы» федеральды заң қабылданды.

Ресейде орыс православ шіркеуінің негізгі қоғамдық ұйымы – Дүниежүзілік орыс халық со-

боры жұмыс жасайды. 2012 жылы құрылған «Божья воля» православтық қоғамдық қозғалысы Ресей қоғамдық-саяси өмірінде православтық құндылықтарды тарату және қорғау мақсатын көздейді. Бұл қозғалыс сектанттық ұстаным мен оккультизмге, сатанизмге қарсы күреседі. Қозғалыстың белсенді мүшелерінің орта жасы 20-30 құрайды. Сонымен қатар, Ресейде түрлі оккультік-магиялық және пұтқа табынушылық діни қауымдар бар. Ресейде көне славяндардың табиғи сенімін қайта жаңғыртуды көздейтін ата-баба культі «Славия» қауымы жұмыс жасайды. Челябинь облысында “Духовно-родовой держава Русь” діни қауымы Род және Лада славян құдайларына ғибадат жасап, Ё әрпін қастерлейді. Қауымның ілімі бойынша Ё әрпі ғарыш пен ғаламның тылсым сырымен қатынас жасау арнасы болып табылады. 2014 жылы псевдоправославиялық бог-Кузя (басшысы А.Попов) деструктивтік сектасы үстінен қылмыстық іс қозғалды. Қаржылық пирамида үлгісінде құрылған секта Мәскеу қаласында 1990-2000 жылдары әрекет жасаған. 2017 жылы желтоқсанда А.Поповқа қатысты сот процесі басталды. 2017 жылы сәуірде РФ жоғары сотының шешімімен Иегова куәгерлерінің 395 бөлімшелерінің қызметіне тыйым салды. Иегова куәгерлері экстремизм туралы заңды бұзды деп айыпталып, РФ Әділет Министрлігі Иегова куәгерлерінің бас ұйымын экстремистік ұйымдар тізіміне енгізді. Иегова куәгерлерінің мүліктері мемлекет пайдасына тәркіленді.

Ресей федеральды медиа кеңістігінде ОПШ белсенді жұмыс жүргізуде. ОПШ жетекшілерінің әлеуметтік желілерде парақшалары бар. Қазіргі кезде Ресейде православтық ғаламтор желісі «Елицы» жұмыс жасайды. Ресейде православтық «Союз», «Спас», «Радонеж», «Радость моя» телеарналары мен «Музсоюз» православиялық музыкалық телеараналары жұмыс жасауда. Сонымен бірге, православтық ақпараттық-аналитикалық «Царьград» телеканалы ашылды. «Вера» радиосы жұмыс істейді. ОПШ қаржы-шаруашылық қызметі туралы айтар болсақ, ОПШ Мәскеу патриархаты «Пересвет» банкі акциясының 49 % ие. 2016 қазанда Ресей Орталық банкі Пересвет банкісін уақытша басқаруды қолға алды. Банк жұмысын сауықтыру іс-шарасына 70 кредитор қатыспақшы. Атап айтсақ, Россельхозбанк, Совкомбанк, «Открытие» банкі, Связь-банк, Бинбанк және «Зенит» банкі және «Интер РАО» мен «Русгидро компаниясы» қатысуға ниетті. Соңғы жылдары Ресей билігі православтық діни құндылықтар мен

ескерткіштерге ерекше мән бере бастады. ОПШ және билік орындарының қолдауымен Мария Ана белбеуі, Көріпкелдер сыйы, Жеңімпаз Георгий діни жәдігерлері Грекиядағы Афон монастырынан Ресейдің ірі қалалары мен ТМД бірқатар елдеріне жеткізілді. 2017 жылы мамырда Мәскеуге Италияның Бари қаласынан әулие Николай Мирликийский киелі заты жеткізілді. Бұл киелі затқа миллионнан аса адам зиарат жасаған. Қоғамның рухани өмірінде діни мәдениет пен дәстүрге мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуі нақты байқалады. 1992 жылдан Құддыстан (Иерусалим) қасиетті отты алып келу дәстүрі жүйелі түрде жүргізіледі. Қасиетті отты жеткізуді Андрей Первозванный қоры ұйымдастырады. Жаһандану үдерісіндегі халықаралық қатынастар жүйесінде діни дипломатияның рөлі өсуде. Алпауыт елдердің сыртқы саясатында және халықаралық қатынастарда діндер мен дін қайраткерлерінің өзіндік орны бар. 1993 жылы Грекияның Халкидики қаласында Православия парламентаралық Ассамблеясы құрылды. Ұйымның жоғары органы Бас Ассамблея. Ұйым мүшелері – Албания, Армения, Белоруссия, Болгария, Босния және Герцеговина, Грекия, Грузия, Қазақстан, Кипр, Иордания, Конго, Латвия, Ливан, Литва, Молдавия, Мозамбик, Палестина, Польша, Россия, Румыния, Сербия, Сирия, Судан, Украина, Хорватия, Черногория, Эстония, ал Австралия, Аргентина, Уганда, Эфиопия, Чили, АҚШ және Канада бақылаушы елдер қатарында. Ұйым жұмысының бағыты – православиялық мәдени мұраны дамыту жолында саяси, діни және ғылым қайраткерлерінің байланысына септігін тигізу және шығыс еуропаны біріктіруші рухани күш православиялық мәдениеті қолдау.

XXI ғасырда ОПШ тарихындағы маңызды оқиға саяси-әлеуметтік себептер салдарынан құрылған Шет елдегі ОПШ және Мәскеу патриархаты арасында канондық келісімге келуі. 2007 жылы мамыр айында Мәскеудегі Құтқарушы Христос шіркеуінде Мәскеу патриархы II Алексий және шет елдегі ОПШ басшысы митрополит Лавр канондық қатынас актісіне қол қойды. Шет елдегі ОПШ өзін-өзі басқару құқығына ие МП ОПШ бағынышты құрылым. Посткеңестік елдер кеңістігіндегі ОПШ қызметін саралайтын болсақ ОПШ 1990 жылы қаңтарда ОПШ Архиерей Соборы Украин және Белорус экзархаттарына кең автономия беруге шешім қабылдады. Украина ПШ және Белорусь ПШ атауына ие болуға, жеке Жарғы жасауға және Синод құруға, өз аумақтарындағы епархияларға сот ісі, заң

шығару, атқару биліктеріне өкілдіктер берілді. 1991 жылы Украина тәуелсіздігін жариялаған соң, тәуелсіз елге дербес шіркеу қағидасына орай митрополит Филареттің бастамасына Украина билігі қолдау көрсетті. 1992-1993 жылдары әлемдік православия тарапынан мойындалмаған КП УПШ құрылды.

2009 Мәскеу және Ресей патриархы болып Смоленск және Калининград митрополиті (Гундяев В.М.) Кирилл сайланды. Оның басшылығымен Мәскеу патриархаты сыртқы шіркеулік және халықаралық қатынастарға мән бере бастады. ОПШ басшысының ірі әлеуметтік желіде ресми аккаунттары бар. ОПШ басшысы дінбасылары мен шіркеу қызметкерлерін коммуникацияның заманауи әдістерін белсенді игеруге шақыруда. 2017 жылы Санкт-Петербургте өткен Парламентаралық одақтың 137 Ассамблеясында Мәскеу және Бүкіл Ресей патриархы Кирилл «Ресейдің дәстүрлі діндері – православия, ислам, иудаизм және буддизм өкілдерін біріктіруші Ресейдің дінаралық кеңесі қоғам және мемлекеттің үйлесімді дамуының ортақ адамгершілік негізін ұстанады. Біз бауырмалдық ынтымақтастық жолын ұстанамыз» – деп қоғам үшін түсіністік пен әріптестіктің маңызын атап көрсетті [5]. Маңызды мемлекеттік іс-шаралар патриарх және дінбасыларының қатысуымен өтеді. 2018 жылы ақпанда Ресей үкіметінің басшысы патриарх Кириллді интронизациясының 9 жылдығымен құттықтау барысында мемлекет пен Мәскеу патриархаты қарым-қатынасында симфония (грек.келісім, үндестік) бар деп атап көрсетті.

Жаһандану жағдайында ОПШ сыртқы шіркеулік байланыс және халықаралық қатынасқа ден қоя бастады. Орыс әлемі идеясының негізгі тұғыры тіл, дін және сырттағы діндестер тағдыры шіркеудің назарында. 2011 жылы Орта Азия митрополиялық округы құрылды. Ресейдің қоғамдық-саяси және мәдени кеңістігінде 1997 жылы Ресей православ азаматтар одағы, 2009 жылы Ресейде православ әйелдер одағы құрылды. 2015 жылы қаңтарда Бүкіл Ресей және Мәскеу патриархы Кирилл мемлекеттік Думада сөз сөйледі. 2016 жылы ақпанда патриарх Кирилл Антарктида Беллинсгаузен станциясындағы ғибадатханада құлшылық рәсімін жүргізді. 2017 жылы мамырда Қырғызстанға ресми сапармен барды, ал қыркүйекте ресми сапармен Өзбекстанда болып, Ташкент епархиясының 145 жылдығына арналған іс-шараға қатысты. Ол аймақтағы мұсылмандар мен православтар арасындағы достық пен түсіністіктің

беріктігін атап көрсетті. ОПШ өзінің канондық жауапкершілік аумағында дәстүрлі діни сана мен православтық мәдениетті сақтауға көңіл қоюда.

2016 жылы ақпанда Гавана қаласында Мәскеу және Бүкіл Ресей патриархы Кирилл және Рим папасы Франциск арасында мың жылдан кейінгі тарихи кездесуі екі шіркеу басшыларының латын Америкасына жасаған пастырлық сапарына тұспа-тұс келді. Қазіргі христиандық мәдениетті ұстанатын елдер ортақ христиандық құндылықтар негізінде бірігуге назар аудара бастады. Батыс әлемінің саяси және діни қайраткерлері христиан мәдениетінің тарихи түп-тамыры мен құндылықтары осы сенімді ұстанатын әлем халықтары үшін ортақ рухани мұра екендігін алға тартуда. 2016 жылы Грекияда өткен Бүкіл православтық Соборға Орыс православ шіркеуі, Грузин православ шіркеуі, Антиохия(Сирия) православ шіркеуі, Болгария православ шіркеуі қатыспады. Заманауи православияда Константинополь патриархы бірінші болу тезисін (Primus inter pares) ұстануға ұмтылуда. Осы ұстанымның нәтижесінде барлық православтық шіркеулердің толық қатысуымен Собор өтпеуде. 2017 жылы қаңтарда ОПШ өкілдері Парижде өткен V православ-католик форумына қатысып таяу шығыстағы терроризм мәселесін талқылады. 2017 жылы мамырда Вашингтонда 136 елден 600 делегат қатысқан дүниежүзілік Саммитте қазіргі таңда қуғындауға ұшыраған христиандарды қорғаудың жолдары қаралды. 2017 жылы қарашада ОПШ басшысы англикан шіркеуінің басшысы Кентерберий епископы Джастин Уэлбимен кездесуінде әулие Андрей ғибадатханасын англикан шіркеуіне 49 жылға пайдалануға беруге келісті.

Заманауи Ресейде мемлекет пен дін қатынасы зайырлы негізде жүзеге асуда. Ресейде діндарлық пен діни құндылықтар моральдық қағиданы сақтау және дәстүрге деген құштарлықты көрсетеді. 2017 жылы желтоқсанда Левада-орталық жүргізген сауалнама бойынша әлемдік тарихтағы орыс халқының айрықша рөліне сауалнамаға қатысқандардың 64 % сенеді. 1992 жылы бұл 13% құраған, яғни бес есе өскен. Сауалнамаға қатысқандардың 50% Ресейді – ұлы держава деп санаса, 82% ұлы державалықты сақтауды қалайды [6]. Мемлекет православ шіркеуінің қоғам өміріндегі атқаратын рухани-әлеуметтік қызметін айқындауға, әсіресе православтық мәдени дәстүрге ерекше көңіл аударады. «Бүгінгі Ресейде патриарх пен президент, жоғары шіркеулік билік пен тиісті министрліктер арасында сұқбат орныққан.

Тікелей сұқбат нәтижесінде шіркеу ел мен халық өміріндегі өзекті мәселелерге қатысты өз түсінігін қалыптастыра отырып, қоғамдық мораль, әлеуметтік өмір, экологиялық мәселелер, ішкі және сыртқы саясат мәселелерінің адамгершілік өлшемі сынды тақырыптарға назар аударады» [7]. Ресей қоғамдық-саяси өміріндегі шіркеудің қызметі қоғам мен мемлекет мүддесіне, діннің тұрақтылық пен келісім мұратына бағытталатындығы, сондай-ақ, орыс әлемі идеясының рухани тұғыры және халықты ұйыстырушы мақсаттарында қолданылатыны байқалады. Православ дін қызметкерлері ғарыш кемелері мен әскери техникаларды аластау және маңызды мемлекеттік іс-шараларға бата беруді дәстүрлі түрде жүргізеді. Ресейде шіркеулік сананың модернизациялануы және шіркеудің заманауи қоғамдық-саяси өмірге белсеңе қатысуы байқалады. Ресейдегі мұсылмандардың саны 25 млн. шамасында, бұл халықтың 18% құрайды. Кейбір деректерде Ресей мұсылмандарының саны 30-35 млн. Ресей мұсылмандары тұратын аймақтар – Татарстан, Башқұртстан, Дағыстан, Шешенстан, Ингушетия, Қарашай-Шеркеш, Кабардин-Балқар республикалары. РФ солтүстік Кавказ мұсылмандар аумағын екі топқа Солтүстік-Шығыс (Дағыстан, Ингушетия, Шешенстан) және Солтүстік-Батыс (Солтүстік Осетиядан өзге барлық республикалар) бөлуге болады. Кавказдағы мұсылмандар ханафи мазхабын ұстанады. Олар Адыгей, Кабардин-Балқар, Қарашай-Шеркеш, Дағыстанның солтүстігі және Шешенстанның Солтүстік-Шығысын мекендейді. Дағыстан және Шешенстанның өзге аумағында және Ингушетияда шафий мазхабын ұстанатындар басым. Солтүстік Кавказ аумағында накшбандия, кадирия және шазилия сопылық ордендері бар. Дағыстанның оңтүстігінде және Мискинджа ауылында шағын шиитік қауымдар бар. Дағыстанның Гимри ауылында XIX ғасырдағы кавказ халықтарының ұлт-азаттық күресінің басшылары имам Ғазы Мұхаммет және имам Шәмил дүниеге келген. Дербент қаласында 734 жылы парсылар салған көне мешіт бар. Солтүстік Кавказдың Батыс аймағында зайырлы ұстаным мен халықтық дәстүрлі діндарлық кең тараған. 1990 жылдары бұл аймақта реисламизация үдерісі, яғни дін негіздерінің қайта жанғыруы үдерісі басталды. 1994 жылы Ресейдегі ислам жанғыру партиясы өзін-өзі таратқанын жариялаған болатын. Шешенстан мен Дағыстанда Түркия, Таяу Шығыстан келген миссионерлер діни ренессанс үдерісінде басым рөл атқарды. 1990 жылы

Солтүстік Кавказ мұсылмандарының I съезінде Дағыстан мұсылмандарының діни басқармасы құрылды. ДМДБ жанында «Ас-салам» газеті және «Ислам» журналы, радио, телеканал және бірнеше сайттарды біріктірген медиа-холдинг жұмыс жасайды. 2017 жылы ДМДБ Солтүстік Кавказ мұсылмандарының үйлестіру кеңесінен шығатының мәлімдеді. Дағыстанның діни жоғары діни оқу орындарының саны-9. Әйелдерге арналған – «Муслимат» медресесі жұмыс жасайды.

Солтүстік Кавказдың шығыс аймағында діни жағдай өзгеше, мұнда сопылық ордендер өз ықпалын сақтаған. Дәстүрлі діни білім беру жүйесі өз маңызын жоғалтпаған болатын. 1990 жылдары Шешенстан, Ингушетия, Дағыстанда исламның қайта жаңғыруы үшін қолайлы жағдай туындады. Бұл екі бағытта жүрді. Біріншіден, жергілікті дін қайраткерлері, шейхтар, имамдар дәстүрлі діни құндылықтарды қайта жаңғыртуға күш салды. Екінші тарап, яғни Араб елдерінен білім алған жергілікті жастар жергілікті діни дәстүрді мансұқтап дін қызметкерлерімен қақтығысқа түсті. Діни жаңғыру үдерісін сыртқы мүдделі күштер өз мақсатына тиімді пайдаланды. Діндарлар санасын радикализациялауға арналған діни жобалар аймақтағы дәстүрден тыс діни ілімдер мен жамағаттарды қаржыландырды. Діни экстремистік және террорлық идеологияларды қолдау және тарату мақсаты түрде жүргізілді. Солтүстік Кавказ аймағындағы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық үдерістер, қарқынды урбанизация, дәстүрлі қоғамнан постмодернге өту, шешімін таппаған әлеуметтік-экономикалық мәселелер, тайпалық ерекшеліктер, кедейшілік, жұмыссыздық, жемқорлық, қылмыстық топтар діни экстремизмінің өсуіне себептер ретінде көрінеді. 1990 жылдары реисламизация үдерісі, яғни дін негіздерін қайта жанғырту басталды. Солтүстік Кавказ аймағындағы діни жаңғыру процесінде Түркия мен Таяу Шығыстан келген миссионерлер бұл үдерісте басым рөл атқарды. Жаһандық жоба постсәлафилік идеологиясы Солтүстік Кавказдағы ұлттық көңіл-күйге және ұлт-азаттық қозғалысқа ықпал етті. Заманауи постсәлафилік идеологиясының түпкі мақсаты – әлем мұсылмандарын бір ілім аясында бірегейлендіру жолымен бірыңғай діни сана мен діндарлық ұстанымын қалыптастыру және біртұтас діни мемлекет құру болып табылады. 2007 жылы зайырлы ұлттық ұстанымның орнына діни бағыттағы «Имарат Кавказ» идеологиясы жарияланды. «Имарат Кавказ» ғаламторда

белсенді әрекет етуі салдарынан бұл аймақта діни негіздегі қақтығыстар және діни экстремизм белең алды. Діни жағдайды қалпына келтіру мақсатында ресми билік орындары сопылық мектептерге қолдау көрсетті. 2010 жылы сәләфилер және жергілікті сопылар арасында сұхбат қарқынды басталды. Бұл діни жағдайды сауықтыруға ықпал жасағанымен, кейін бұл діни сұхбат пен қарым-қатынас саябырсып қалды.

Діни сенім тұрғысынан постсәләфия ілімін ұстанушылар парсы бұғазындағы араб елдерінде таралған ханбал мектебін ұстануы тиіс. Қазіргі таңда сәләфия ілімінің қалыптасу мен даму жолын – сәләфилік, неосәләфиілік, постсәләфиілік кезеңдерге шартты түрде бөлуге болады. Алғашқы сәләфиілік алдыңғы буын ізгі тақуалардың алтын ғасыр заманы, неосәләфиілік (XIII-XIV ғ., XIX-XX ғ.), постсәләфиілік (XX ғасыр соңы мен –XXI ғасыр) қамтиды. Солтүстік Кавказдағы жаһандық постсәләфиілік жобадан тараған түрлі жергілікті сәләфиілік ағымдар – мазхабсыздар (лә мазхаб), «Әхл ас-сунна уал-жамағат» дағыстандық сәләфиі қауымдары, билікке жақын мадхалилер және қатарлық шейх Юсуф әл-Кардауи ықпалындағы ихуаншыл сәләфиілер. Зерттеушілердің пікірінше, аймақта бірыңғай ойлау мен біртұтас идеологияны ұстанатын біртекті салафиілік жамағат жоқ. 1990 жылдары Солтүстік Кавказда түрікшілдік және діни идеологияны насихаттайтын түркиялық нұршылар қауымы қызмет жасады. 2007 жылы мамырда Мәскеудің Коптев аудандық соты С. Нүрсидің кейбір еңбектерінің аудармасын экстремистік деп тапты. 2011 жылы дағыстандық нұршылардың жетекшісі экстремистік ұйым құрғаны үшін 2 жылға шартты түрде сотталды. Дағыстанда академик И. Крачковский аудармасындағы Құранды ғана қолданатын топ әрекет етеді. Олар Құранды тек ана тілінде оқу керек деп санайды. Шеркеш ұлттық зиялылар арасында – ұлттық тарих қойнауынан бастау алатын хабизм – «халықтық діндарлық» жобасы да бар. Ресейде оннан аса имамдарды дайындайтын ЖОО және елуден аса медреселер жұмыс жасайды. Ресей билігі отандық дәстүрлі исламдық білім беруді қолдайды. «Радикализмнің алдынала мақсатына орай, ислам білім беру орындарына 2008 жылы 800 миллион рубль бөлінген. РФ ислам мәдениетін қолдау қоры құрылған» [9].

Солтүстік Кавказдағы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық үдерістер, қарқынды урбанизация, дәстүрлі қоғамнан постмодерндік және постиндустриалды ақпараттық қоғамға қарай секіріс жасау, әлеуметтік-экономикалық

мәселелер жұмысыздық, кедейшілік, жемқорлық және бәсекелес елдердің геосаяси мүдделерінің қақтығысы діни негіздегі радикализмнің өсуіне ықпал етуде. Росстаттың дерегі бойынша, 2017 жылы елдегі кедейлер саны 21 миллионға жеткен. РФ Солтүстік Кавказ мұсылмандар аумағын екі топқа Солтүстік-Шығыс (Дағыстан, Ингушетия, Шешенстан) және Солтүстік-Батыс (Солтүстік Осетия және барлық республикалар) бөлуге болады. Ресейлік мұсылмандар ханафи мазхабын ұстанады. Олар Татарстан, Башқұртстан, Адыгей, Кабардин-Балкар, Қарашай-Шеркеш, Дағыстанның солтүстігі және Шешенстанның Солтүстік-Шығысын мекендейді. Дағыстан және Шешенстанның басқа да аумағында және Ингушетияда шафии мазхабын ұстанатындар басым. Солтүстік Кавказ аумағында накшбандия, кадирийя және шазилийя сопылық ордендері бар. Дағыстанның оңтүстігінде және Мискинджа ауылында шиитік шағын қауымдар бар. Солтүстік Кавказдың батыс аймағында зайырлы ұстаным мен халықтық дәстүрлі діндарлық кең тараған.

Сонымен қатар, Мордова және Оренбург, Омбы, Астрахан облыстарында тұратын мұсылмандар ханафии мазхабын ұстанады. Ел халқының 18 % құрайтын мұсылмандар үшін 7500-ден аса мешіт жұмыс жасайды. Ресей мұсылмандарының федеративтік деңгейде РФ мұсылмандар орталық діни басқармасы, РФ мұсылмандар діни жиыны, Ресей мүфтилер кеңесі жұмыс жасайды. 1998 жылы Солтүстік Кавказ мұсылмандарының үйлестіру орталығы құрылды. Орталыққа Солтүстік Кавказ және Оңтүстік федералды округ аумағындағы мешіттер кіреді. 2017 жылы Дағыстан мұсылмандар діни басқармасы Солтүстік Кавказ мұсылмандарының үйлестіру орталығынан шығатыны туралы мәлімдеді. РФ қоғамдық палатасы және дінаралық кеңесінде мұсылман ұйымдарының өкілдері бар. 2015 жылы РФ қоғамдық палатасы жанынан терроризммен күрес бойынша үйлестіру кеңесі жұмыс жасайды. Ресейлік мұсылмандардың 100 мың данамен таралатын «Ас-салам» және РФ МДБ «Минбар Ислама» газеті бар. 2015 жылы ақпанда РФ жоғары соты Мордова сотының мектепте хижаб, джинси киюге тыйым салуын заңды деп тапты. 2017 жылы сәуірде Шешенстанда білім беру орындарында қыз балаларға хижаб киюге рұқсат берілді.

1990 жылы Татарстанда алғашқы медресе ашылды. 1994 жылы Қазан қаласының маңында Ескі Аракчино поселкісінде дінаралық орталық – барлық діндер ғибадатханасы салынды. Қазан қаласында мемлекеттік емес Усма-

ния және Мәскеу қаласында Иман жалпы білім беретін орта мектеп жұмыс жасайды. 2008 жылы РФ МДБ педогогиканың жетістіктерін және инновациялық технологияларды және заманауи әдістерді қолдану жолымен білім сапасын көтеруді қолға алды. 2012 жылы Татарстанда мұсылмандық оқу орындарының оқу-әдістемелік бірлестігі құрылды. 2015 жылы орта кәсіби діни білім беру стандартын еңгізу мәселесі талқыланды. 2016 жылы Татарстанда республика мұсылман жастарының форумы өтті. Форум жұмысына Ресейдің мұсылман аймақтарының жастары қатысты. 2017 жылы қыркүйекте Татарстанда Бұлғар ислам академиясы ашылды. Академияда магистратура және докторантура бөлімдері бар. Оқу –тегін. Билік жаңа оқу орнын ислам білімі және ғылымы саласындағы елдің идеологиялық дербестігінің тұғыры ретінде қарайды. Сонымен қатар, діни радикализмнің таралуының алдын алу, исламтанулық ғылыми мектеп қалыптастыру және діни оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру негізгі мақсат. Еділ жағалауы федералды округтан шет елдік діни оқу орындарынан білім алғандар саны соңғы бес жылда 2,5 мыңнан асқан. Академия аясында ғұламалар кеңесін құру көзделуде. Ресей президенті әкімшілігінде исламдық жобалардың үйлестіруші-кураторлары ислам мәдениеті, білім және ғылым қорын құрып және мұсылмандық білім беру ұйымдарын мемлекеттік қаржыландыру көздерін іздестіруде, бұл көбіне діни экстремизм мен терроризммен күрес мақсатына бағытталады. Ресей билігі үшін жаһандану жағдайында ресей мұсылмандарының этнодіни бірегейлігін қалыптастыру мен дәстүрлі діндарлықты жетілдіру маңызды. Шет елдік дін ғұламаларының пәтуасына құлақ салатын және жат-жұрттық дін ұстаздарына еліктейтін діндарлардың қалыптасуы мен көбеюі қауіпті құбылыс. Сондықтан дәстүрлі діни сана мен діндарлық мәдениетіне сай діни ұстанымды қалыптастыру үшін Ресейде исламтанулық білім берудің үш деңгейі медресе-жоғары оқу орны-академия жүйесін қалыптастыру үшін мақсатты жұмыстар жүруде. 2017 жылы ресейлік 23 мыңнан аса мұсылмандар қажылық парызын өтеді. 2017 жылы Мьянмадағы рохинжа мұсылмандарын қолдау митингтері Мәскеу, Санкт-Петербург, Грозный қалаларында өтті. Ресей мұсылмандары негізінен сүнниттік сенімді ұстанады. Сирия мәселесіне қатысты Иранмен жақындасуы діни жағдай және діни қатынасқа да әсер етуі мүмкін. Деректер бойынша, Сирия аумағында террорлық ұйымдар қатарында 4500-5000 жуық ресей

азаматтары қатысуда. «Аджнад «әл-Кавказ», «ахрар-ар-шам», «джейш әл-Мухаджирин-уал-Ансар» лаңкестік топтар қатары ресейлік азаматтардан құралған. 2015 жылы халқының басым көпшілігі сүнниттік сенімді ұстанатын Сирияға Солтүстік Кавказ халықтарынан құралған әскери полицияның жіберілуі сүнниттік араб елдерінің көңілінен шығу мақсатын көздейді. Дегенмен, шииттік (алавиилік) билік басқаруындағы Сирияға қолдау көрсетуші Ресейдің сүнниттік араб елдерінен толық қолдау табуы қиын да күрделі мәселе.

Қорытынды

Заманауи Ресейде мемлекет пен дін қатынасы зайырлы негізде жүзеге асуда. Ресейде діндарлық пен діни сана ұлттық руханият және дәстүрге деген құштарлықты көрсетеді. 2017 жылы желтоқсанда Левада-орталық жүргізген сауалнама бойынша әлемдік тарихтағы орыс халқының айрықша рөліне сауалнамаға қатысқандардың 64 % сенеді. 1992 жылы бұл 13% құраған, яғни бес есе өскен. Сауалнамаға қатысқандардың 50% Ресейді – ұлы держава деп санаса, 82% ұлы державалықты сақтауды қалайды [10]. Мемлекет дәстүрлі діндердің қоғам өміріндегі атқаратын әлеуметтік қызметін айқындауға, әсіресе православтық мәдени дәстүрге ерекше көңіл аударады. Бұл елдегі мемлекет және дін қатынасының өзекті тұстары: ар-ұждан бостандығын қамтамасыз ету, жаңа діни ағымдардың және оккульттік-мистикалық ілімдердің таралуы, сыртқы діни ықпалды тежеу механизмдерін жетілдіру, діни фанатизм көрінісі, клерикалдардың қоғамдық-саяси өмірге белсене араласуы, өнер мен шығармашылық туындыларына діни сараптама жасау, діндарлық пен ұлтшылдықтың қабысуы, деморализация, әлеуметтік бағдарсыздық, ұлттық сананың діни негізінің өсуі, православтық құндылықтардың қоғамдық-саяси өмірге ықпалының өсуі, діни экстремизмнің қылмыстық әлеммен байланысы, ғылым мен діннің үйлесімділін теологиялық тұрғыдан айқындау, апологеттік позицияның күшеюі, аймақтардағы діни экстремизмнің көрінісі, діндарлықтың сандық және сапалық тұрғыдан өзгеру көрінісі, қоғамдық пікір қалыптастыруда клерикалдар ықпалының артуы. «Бүгінгі Ресейде Патриарх пен Президент жоғары шіркеулік билік пен тиісті министрліктер арасында сұқбат орынққан. Тікелей сұқбат нәтижесінде шіркеу ел мен халық өміріндегі өзекті мәселелерге қатысты өз түсінігін қалыптастыра

отырып, қоғамдық мораль, әлеуметтік өмір, экологиялық мәселелер, ішкі және сыртқы саясат мәселелерінің адамгершілік өлшемі сынды тақырыптарға назар аударады» [12]. Ресейдегі мемлекет және шіркеу қатынасы зайырлы мемлекеттік қағидаға сай іске асуда.

Әдебиеттер

Ерофеев Ю. Национально-культурная автономия или этнокультурное объединение? <http://finugor.ru/en/node/51468>. 5.01.2016.

United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, Universal Periodic Review – Russian Federation, 33, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/5CPAGES%5CRUSession4.aspx>.

United States Department of State, International Religious Freedom Report 2012: Russia, at <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2012&dliid=208360#wrapper>.

At <http://www.levada.ru/archive/religiya/kakuyu-religiyu-vy-ispoveduete>. But see a much different total reported from a 2012 survey in the “Atlas of Religions and Nationalities of the Russians,” from the the Research Service “Sreda” at <http://sreda.org/en/arena>, which gives Orthodox belonging to Church at 41 percent and Faith without religion” at 25 percent.

Kremlin.ru. 2.12.2017.

Patriarchia.ru. 2.12.2017.

Ria.ru. 30.11.2017.

Mikhail P. Mtchedlov, Essays on Religious Studies: Religion in the Spiritual and Public Life of Modern Russia (Moscow, 2005), 81.

<https://nefeparhia.ru/news/svyatejshij-patriarkh-kirill/item/5413>.

See Alexander Verkhovsky and Olga Sibireva, “Alexander Verkhovsky and Olga Sibireva. Restrictions and Challenges in 2008 on Freedom of Conscience in Russia,” SOVA Center for Information and Analysis, 10 April 2009, <http://www.sova-center.ru/en/religion/publications/2009/04/d15726/>.

Lenta.ru. 21.12.2017.

Sobor. Patriarchia.ru. 1.12.2017.

References

YU. Erofeev: nacional’no-kul’turnaya avtonomiya ili etnokul’turnoe ob’edinenie? <http://finugor.ru/en/node/51468>. 5.01.2016.

United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, Universal

Periodic Review – Russian Federation, 33, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/5CPAGES%5CRUSession4.aspx>.

United States Department of State, International Religious Freedom Report 2012: Russia, at <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2012&dliid=208360#wrapper>.

At <http://www.levada.ru/archive/religiya/kakuyu-religiyu-vy-ispoveduete>. But see a much different total reported from a 2012 survey in the “Atlas of Religions and Nationalities of the Russians,” from the the Research Service “Sreda” at <http://sreda.org/en/arena>, which gives Orthodox belonging to Church at 41 percent and Faith without religion” at 25 percent.

Kremlin.ru. 2.12.2017.

Patriarchia.ru. 2.12.2017.

Ria.ru. 30.11.2017.

Mikhail P. Mtchedlov, Essays on Religious Studies: Religion in the Spiritual and Public Life of Modern Russia (Moscow, 2005), 81.

<https://nefeparhia.ru/news/svyatejshij-patriarkh-kirill/item/5413>.

See Alexander Verkhovsky and Olga Sibireva, “Alexander Verkhovsky and Olga Sibireva. Restrictions and Challenges in 2008 on Freedom of Conscience in Russia,” SOVA Center for Information and Analysis, 10 April 2009, <http://www.sova-center.ru/en/religion/publications/2009/04/d15726/>.

Lenta.ru. 21.12.2017.

Sobor. Patriarchia.ru. 1.12.2017.